

Nélkülözhetetlen elmélet

Egy nemzedéki jelentkezés fenomenológiájához

A hamarosan patinásnak számító Forrás-sorozat második filozófiai fogantatású kötetének* megjelenését olyan eseménynek tartom, amelyet nem elég csupán tudomásul venni. Ha már megtörténhetett, hogy az első kötetről (Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975) a hazai kritika jószerével alig közölt érdemlegeset, a most induló, fiatal szerző könyve jó alkalom egyrészt a mulasztások bizonyos fokú pótlására, másrészt az egész jelenség értelmezésére. Ha ugyanis a két egyéni munka mellett még a *Szövegek és körülmények* (Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974) című, a Tamás-féle könyvvel szinte hasonló sorsú gyűjteményt is tekintetbe vesszük, megállapíthatjuk, hogy ezekben az egyéni és kollektív jellegű antológiákban valami olyasmi jelentkezik, ami csak egész művelődésünk összefüggéseiben elemezhető.

Elősorban talán a Kriterion vállalkozását méltassuk. A kiadó ez alkalommal, mondhatni, járatlan úton indult el. Nem kisebb feladatot vállalt magára, mint azt, hogy új hagyományt teremtsen, az elsőkötetes költők és novellisták rajtoltatása után, most fiatal filozófusokat, szociológusokat és esztétákat bocsásson szárnyra. Ami azonban eleinte többé-kevésbé spontán kezdeményezés lehetett, az most, a második kötet után már kellően mérlegelt ismérvek, sarkállóan kritikai szempontok megfogalmazását, sőt a jövő felé mutató kiadói koncepció kidolgozását igényli. Ha a szépirodalmi munkák esetében az indítás másfél évtized alatt felgyült tapasztalatokra támaszkodva, a közönség részéről ismételtlen megnyilvánuló kedvező fogadtatásra számíthatott, a fiatal kritikusok és társadalomkutatók lanszírozása több függő kérdés tisztázását feltételezi. Például: milyen mértékben kötelező (szerzőnek és szerkesztőnek) az olvasó feltételezett befogadóképességével számolni?

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a kiadó kísérletét lényegében sikeresnek, olyanak kell elkönyvelnünk, amely művelődésünk mai és holnapi szükségleteit jól mérte fel. Ezért nem hat túlzásként Domokos Gézának a csíkszeredai író—szerkesztő—olvasó találkozón a *Szövegek és körülményekkel* kapcsolatban elhangzott kijelentése. Valóban jelentős „próbálkozást” vitattak meg a helybeli Művelődési Házban, és tegyük rögtön hozzá, ez a minősítés a maga sajátos jelentésében a két egyéni kötetre is maradéktalanul érvényes. Most fordult elő ugyanis először a romániai magyar művelődésben, hogy szinte egyidejűleg több ígéretes tehetségű fiatal filozófus startol. Reményekre jogosító s e várakozásokat kielégítő indulásokat eddig is köszönthettünk. Az örömdetesen új viszont a „másfajta raj”-nak ez az együttes fellépése. Azoknak a figyelemreméltó elméleti írónak a jelentkezése, akik — József Attilával szólván — tényleg másként ejtik a szót.

Előzmények

Ismeretes, hogy művelődésünknek nem a filozófia, nem a társadalomtudomány volt a legerősebb oldala. A két világháború között hiányoztak a kutatómunkát s az utánpótlást biztosító világi intézmények. A teológián főként a hittudománnyal egyeztetett irányzatokat tanították. Voltak azonban e karokon is gondolkodók, akik a maguk szemléletének keretei-korlátai között az itteni létre jellemző tudatállapotok problémaérzékeny jellemzését nyújtották. A másik oldalon, főként a *Korunk* körül csoportosultak a marxista filozófiát meghonosító és ismertető írástudók, akik közül csak néhány jelentetett meg a felszabadulás után önálló munkát. Ami pedig a feltörő fiatalok érvényesülését illeti, a harmincas években a munkásmozgalom hatósugarán kívül tevékenykedők körében kiéleződő nemzedéki konfliktus nem annyira a tulajdonképpeni bölcséleten, etikán belül, hanem inkább az új generációnak a szociológia, jobban mondva a szociográfia felé forduló érdeklődésében jutott kifejezésre.

* Molnár Gusztáv: *Az elmélet küszöbén*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

A hatvanas évek elején az alkotó marxizmus szellemétől gerjesztett kutatás a romániai magyar művelődésben is meghozta a maga szerény, de biztató eredményeit. Nem volna nehéz kimutatni, hogy a most színre lépő fiatalok inasévei arra a szakaszra esnek, amelyben a felsőfokú szakoktatásban, a folyóiratok és kiadványok szerkesztésében ösztönző légkör kezdett meghonosodni. Ezek azok az esztendők, amelyek a sémák első áttörését, az információk világrámlásába való bekapcsolódást, hagyományaink árnyalt újraértékelését s az önismereti érdeklődés megélénkülését hozták magukkal, a többi között Bretter Györgynek és Rácz Győzőnek a kritika által indokoltan méltatott könyveiben. Ebben az értelemben is indokolt volt Domokos Géza megállapítása, hogy a filozófiai hajlamú kritikusok indulásában „az idők jelét, az energiák tanúságát” kell látnunk.

(Szabadjon itt — valaminő „alanyi lábjegyzet-”ként — megírnom, hogy tanári munkámban hosszú időn át nyugtalanított a kérdés: miért tűnik fel oly ritkán igazi tehetség a filozófiai karon, amikor az egymást követő Forrás-nemzedékek tanúsága szerint is a magyar irodalom- és nyelvszakon szinte évről évre jelentkeznek tollforgató hallgatók, akik gyakran már az egyetem padjain ismert költökké, írókká válnak. Ezt a gondot oldották most fel bennem a bemutatkozó fiatalok, akik közül néhányan tanítványaim voltak az egyetemen, több kéziratuk közlésénél pedig szerkesztőként bábáskodtam. Túlzás nélkül állíthatom, hogy problémájuk különféle vetületeivel évek óta viaskodom.)

Ha már a genealógiánál tartunk, ne feledkezzünk meg a „szövegírók” porondra lépését mindössze egy évvel megelőző másik gyűjteményes kötetéről. A tizenöt, többnyire ugyancsak filozófiai jellegű tanulmányt tartalmazó *Látóhatár* című (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1973), Tóth Sándor szerkesztésében megjelent antológiára gondolok, amelyek sajnos szintén nem sikerült élenkebb visszhangot kiváltania. Pedig a benne található írások között nem kevés az olyanoknak a száma, amelyek már az új idők új jeleit viselik magukon. Igaz, a válogatás nem szűrte ki teljesen a régi megközelítésekre emlékeztető dolgozatokat, a kötet egésze azonban (nemzedékek együttműködését is példázva) kétségtelenül a jóirányú változás felé mutat. Erényei között főként a romániai magyar művelődés kérdéseire figyelmező orientációt emelném ki.

Láthatjuk tehát, fiataljaink nem minden előzmény nélkül robbantak be a szellemi életbe. Ez a megállapítás azonban távolról sem kívánja tényleges újszerűségüket csökkenteni vagy kérdésessé tenni. Még kevésbé próbálja őket valamilyen gyámkodás alá vonni. Ha Egyed Péter a kötetet „együttes hadítet”-ként méltatta (*Echinor*, 1975. 4—5.), fogadjuk el ezt a minősítést. És ezt még abban az esetben is meg kell tennünk, ha azok, akiket esetleg a marciális kihívás közvetlen céltábláinak vagy ellenzőinek vél, valójában és többségükben a — kritikai szempontokat is megfogalmazó — támogatók kategóriájába tartoznak.

Új nemzedéki csoportosulás?

Noha a *Szövegek és körülmények* sorozaton kívül jelent meg a piacon, a Tamás Gáspár Miklós és a Molnár Gusztáv kötetén található ismert Forrás-embléma (Ágoston Vilmos, Mózes Attila és Szilágyi N. Sándor első könyve ugyancsak e borítóval fog megjelenni) szinte szuggesztív módon a kérdést: a fiatal esszéírókban új nemzedéki csoportosulást kell-e üdvözölni? Tény, hogy korukat s fellépésük idejét tekintve szerzőink nagyjában az ún. harmadik Forrás-nemzedékhez tartoznának. Mintha a megfelelő kritikai fogadtatás elmaradása is közelítené őket azokhoz a költökhöz és novellistákhoz, akiket e gyűjtőfogalom alatt „könyveltek el”, anélkül azonban, hogy az előttük járó két csoport kiváltotta figyelemben részesedtek volna. A kérdés nyilván ennél sokkal összetettebb, s ez a szempont különben is felületi. Semmiképpen sem releváns a kérdés megválaszolásában.

A különböző időkben színre lépő alkotó nemzedékek arculatának, egymáshoz való viszonyának feltárása, a tömörülésüket meghatározó társadalmi-kulturális mozzanatok számbavétele művelődésünk határai között is nélkülözhetetlennek mutatkozik. Ma már irodalomtörténetként tanítják az iskolában nem csupán az *Erdélyi Fiatalok* vagy az *Új arcvonal* című antológia megjelenését a harmincas évek elején, hanem a romániai magyar líra korszerű megújulását kiváltó első Forrás-nemzedék jelentkezését is (1957—1958). A fiatal generációt elsősorban társadalmi kategóriaként kezelve, a nemzedéki stafétát a mi viszonyaink között is fejlődést előremozdító tényezőnek tartom. Művelődésünk holnapjának biztosításáról lévén szó, a staféta fogalmához számomra — többek között — az együttműködésé társul. Együttműködésen viszont nem kényszeredett hasonulást, hanem olyan szintézist

érték, amely a különböző korosztályok tapasztalatainak és képességeinek felfokozott summázását teszi lehetővé.

Ha most ebben a szellemben azt vizsgáljuk, kialakult-e fiataljainkban ama bizonyos csoporttudat, akkor arra is emlékeztetnénk, hogy egy irodalmi, művészeti vagy bölcséleti tömörülés nem mindig szabatos programnyilatkozattal bont zászlót. Gyakoribb (s valahogy így történt az első Forrás-nemzedékekkel is), hogy azonos, illetve rokon természetű életérzést, szemléletet, stíluseszmenyt stb. kifejező, s korban egymáshoz közel álló fiatalok egybeverődése csak menet közben nyer — legtöbbször kritikusok közvetítésével — tudatos megfogalmazást. Az „önmagában lévő” csoport ezzel „önmagáért való”-vá válik, s elindul azon a pályán, amelynek kezdeti hangulatát rendszerint az egymásra találás eufóriája lengi át, hogy később, a szinte elkerülhetetlen felbomlás bekövetkeztével, már csupán az „összetartás malomkönyvi nyomása” utáni nosztalgia jellemezze.

A fiatal esszéírók esetében, A szövegek előtt bevezető szerzője, Bretter György (akit egyébként Molnár Gusztáv Csikszeredán az összetartozást kicsiholdó vitapartnerként jelölt meg) rögtön a bemutatás pillanatában vállalta a tudatosító szerepét. Funkcióját a lehető legigényesebben kívánta betölteni, s a csoport kialakulását társadalmi-kulturális elvárásokra vezette vissza. „A szövegek előtt” kifejtettek lényege az, hogy az új nemzedékre sajátos feladat vár, s ezt senki helyette el nem végezheti. Bretter elsősorban „a szimbólumok vizsgálatát” kéri a bemutatott szerzőktől, akiknek szerinte meg kellene akadályozniuk, hogy „a kultúra egésze mítosszá” váljék. Bretter úgy látja, hogy az új generációkat már nem köti az ideológikumnak az a nyelve, amelyet az előző nemzedék „a polgári társadalom ideológiai nyelve” ellen folytatott harcában alakított ki, aminek következtében érzelmileg is szorosan tapad hozzá. E kötelekektől mentesen a fiatal gondolkodók vizsgot képesek „a nyelvi monolitást” megszüntetni, „a partikuláris nyelvek sokaságát” pedig a sokféleség egységeként felfogni (i.m. 6—7.).

A bevezető tehát a nyelvbírálatban rejlő lehetőségek felismerésében, illetve további kiaknázásában jelöli meg a „szövegírókat” sarkalló ösztönzést. Megelégszik azzal, hogy csak utaljon a részletező szociológiai magyarázat nyújtotta mélyebb indoklásra. Amennyire termékenynek ígérkezik a nyelvkritikában kifejeződő társadalomanalízis (noha nyilván ez csak egyike a kínálkozó megközelítéseknek), olyannyira kétséges, hogy e feladat teljesítése szinte kizárólagos jelleggel az — egyébként tényleg előnyösebb helyzetben lévő — fiatalok hivatása lenne. Az említett érzelmi kötöttség ugyanis nem minden esetben jár a megjelölt fatális következményekkel. Hatékony munkamegosztás, együttműködés ezen a téren is elképzelhető, s éppen a nemzedéki elzárkózás visszautasítása jellemzi annak a Molnár Gusztávnak az álláspontját, akiben a legtudatosabban élnek a csoport kialakulását és további pályáját megszabó dilemmák. A csikszeredai találkozóon különben éppen Molnár hangsúlyozta: az együvé tartozás nem akadályozhatja meg, hogy mindenki „a maga szigorúan megvont útján” haladjon.

A tanulmánykötet, amely egyébként csak töredékesen, vagy, ha úgy tetszik, virtuálisan felel meg a bevezetőben található ismérveknek, nem tükröz egységes álláspontot. Nehezen is tükrözhetne, hisz a szerzőket (Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor, Tamás Gáspár Miklós), a tematikai változatosságot is figyelembe véve, eleinte főként az látszik összekötni, ami számukra elfogadhatatlannak mutatkozik. Az egységes álláspont hiánya ellenére is fellelhetők azonban mind a konvergáló érdeklődés, mind a „más”-ság letagadhatatlan jelei. Ezek a vonások azonban nem csupán a kötet szerzőinek (különben is csak eufemisztikusan csoportnak nevezhető) tömörülését jellemzik. A „másfajta raj” jegyei különböző arányokban megtalálhatók azóta Bokor András, Egyed Péter, Király István, Salamon Nikó s az esszéíró-kritikus Szócs Géza írásain. A névsort, bizakodva, még nyitva hagynám...

„A kritikai magatartás kialakításának görcsös hajszolásán” (Bretter) kívül, jellegzetes vonásként mutatható még ki — ugyancsak eltérő mértékben — mind a konformizmust elhárító erkölcsi motivációjú gondolkodás, az ennek megfelelő sokszor frappáns kifejezési formával, mind az a tájékozottság, amely nem csupán naprakész jellegével, hanem történelmiségével is (ha minden hivatkozásnak fedezete van) tüneményesnek mondható. Ezek a jellegzetességek olykor erények és gyarlóságok keverékeként minősíthetők. Jó viszont, hogy a keveredési arány az erények túlsúlyát mutatja.

A görcsös igyekezet mint gerjedelem ugyanis nem mindig a legjobb tanácsadó. A radikális bírálat egyébként jogos követelménye sem feltétlenül a minden összefüggésből kiszígettelt, minden szerzői szándéktól, mögöttes vagy implikálható jelentéstől kérlelhetetlenül elvonatkoztatott szöveg boncolgatásával azonos. Talán

erre gondolva mondhatta azt is Domokos Géza, hogy a fiatal kritikusok nem csupán a rossz nyelvek szerint „tartottak rettegésben” az irodalmi életet, hanem ez a szerep valahol egy kicsit saját illúziójuk is volt...

Ami a sablonmentes, egyéni utakon történő járásról illeti, ezt a programot, főként az elmélet területén, csak bátorítani lehet. E tekintetben egyébként a fiatal esszéíróknál igazán nincs az embernek hiányérzete. A polgárpukkasztás burzsoák hiányában is adott esetben eszmeigerjesztő lehet, de a kultúra története azt mutatja, nem minden kihívás bizonyult művelődésteremtő aktusnak. Amilyen rokonszenves a vidékiességgel, a dezinformáltsággal dacoló tájékozottság, olyan taszító volt például Tamás Gáspár Miklósnál az adatokban és idézetekben nemegyszer tobzódó műveltségfitogtatás. Valószínű, az ilyenfajta exhibicionizmus az értelmiségi gyermekbetegségekhez tartozik. Ha a megszokott tekintélyekre való hivatkozásokkal szemben üdítőnek, sőt felszabadítóan érezhetjük a legkülönbözőbb szerzők, irányzatok felvonultatását, a *déja vu* élménye többnyire lehangoló. Én inkább elgondolkoztatónak érzem, ahogy a filozófia történetének néhány kiérdemesült tételét egy új szellemi földrész felfedezésének izgalmával és megilletődöttségével újraforgalmazzák. Ezért is tartom biztatónak, sőt biztosítóknak az ugyancsak Molnár Gusztáv által többször nyomtatékosan megfogalmazott igényt önmaguk szigorú ellenőrzésére.

A „más“-ság önmagában még nem érték. Jelentésben, következményekben akkor válik igazán gazdaggá és gazdagítóvá, ha a rutint megszakítva a jövőt, a holnap üzenetét fejezi ki. Ebben a viszonyítási rendszerben s ebben a perspektívában a tabukat, mítoszokat bíráló fiatal filozófusok hangja valóban az ösztönzően szokatlant képviselheti művelődésünk kiteljesítendő polifóniájában.

Új műfaj?

Ákár csoportnak nyilvánítjuk a fiatal esszéírókat, akár nem (a kérdés *egyértelmű* megválaszolását nem érzem lényegesnek), kétségtelenül összekötő közegek tekinthető még a rájuk különböző mértékben hatást gyakorolt gondolkodók eszmeisége. Annak a szellemi univerzumnak az égboltján, amelyben otthonosabban mozognak, olyan állócsillagokat találunk, mint Lukács és tanítványai, Althusser, Wittgenstein és Barthes, Goldmann, Kafka, Marcuse és Fábry. A régi nagyok közül pedig előszeretettel hivatkoznak Pascalra, Kantra, Hegelre és Bergsonra. Anélkül, hogy összes (és valószínűleg állandóan változó) preferenciáikat felsorolhatnám, megállapíthatjuk: ízlésük vegyes, de igazán nem rossz. A döntő persze az, mivel szűrődik át, mivel ötvöződik bennük e mozgalmas korszaknak — gyakran az egymást váltogató divatáramlásokra is emlékeztető — szellemi forrongása.

A különböző „új hullámok” — mint ismeretes — rendszerint műfaji újításokkal mutatkoznak be. Megőrizvén a kellő arányokat, nem érdektelen ebből a szempontból is szemügyre venni a fiatalok teljesítményét.

A *szöveg eltérítése* című kísérletében (Korunk Évkönyv, 1976), amely ugyancsak furcsa módon kedvezőtlen fogadtatásba ütközött, Aradi József arra vállalkozott, hogy a fiatalok tanulmánykötetének címét egy új műfaj felmutatásának az igényével értelmezze. Aradi (sok átérző képességről s nem kevés azonosulási készségről, valamint bíráló veletlenségről tanúskodó) fejtegetései nyomán a szöveg „szöveggé” lényegül, és mielőtt „eltérítenék”, sajátos műfajjá alakul. Aradinál ez a kommunikációelméletből és a szemiotikából ismert, s ott bizonyos akusztikát nyert fogalom azt a magatartásbeli, gondolkodásban és stílusban kifejeződő képződményt hivatott megjelölni, amely a maga szükségzerű elvontságában a „vajúdo világ anti-nómiát”, valamint „cselekvésképtelenség” érzetét tolmácsolja. Az *Évkönyv* szerzője megpróbálja az esszé és a „szöveg” viszonyát is körvonalazni. Hangsúlyozza az utóbbi racionális fogantatását, nem huny szemet a felfedezettnek vélt műfaj buktatói fölött sem: „a hittől elszakított tudás kinyitói” között, a szöveg „öncélú absztrakciónak” minősülhet.

Aradi József (idézójel nélküli) szövegének legebevezetőbb pontja, hogy minden konkrét hivatkozás híján (s ez nem a szerző hibájából történt) nem nyújt elég fogódzót értelmezésének, illetve bírálatának befogadásához. Talán ez lehet az egyik oka annak, hogy kísérlete, amely pedig az *egyetlen érdemleges próbálkozás* a kötet, illetve a jelenség felmérésére, nem csupán értetlenséggel találkozott, hanem indokolatlanul indulatos elutasításban részesült — éppen azoknál, akik felé oly megértő közeledéssel fordult. (Vö. Agoston Vilmos: *Korunk-évkönyv*, 1976. Hargita, 1976. június 27.; Tar Károly: *Korunk könyve*. Ifjúmunkás, 1976. szeptember 19.)

Nem kívánok most e mozzanatnál időzni. A reagálás, ismerjük be, nem a legmeggyőzőbb megnyilvánulása volt annak az önkritikai, illetve minden kritika

íránt fogékony szellemnek, amelynek szükségességét a „szövegírók“ oly sűrűn hangoztatják. A magam részéről inkább Aradi műfaj-konstituáló vállalkozását tartom túlhajtottnak. A „szöveg“-et botcsinálta műfajnak érzem. Valójában többnyire a filozófia, a nyelvkritikai megközelítésű kultúrkritika, a társadalomelmélet, a mítoszértelmezéssel közvetített antropológia, az eszmetörténet s az irodalomkritika határterületein mozgó írásokról van szó. Műfajilag a változatosság és képlekenység gazdag skáláján, amely — a tér-idő megszabta konkrét körülmények sajátos jegeit viselve — az esszétől, az olvasónaplón s a szokványos kritikán át a kollázsig terjed. Ami számomra igazán egyedi élményt jelent, az a bennük megnyilvánuló — ha szabad ezt a kifejezést használni — *akceleráció*. Ha a fiatal kritikusok tényleg nem minden előzmény nélkül robbantak is be a kulturális életbe, jelentkezésük pedig nehezen lehetett volna a megváltozott szellemi légkör hiányában elképzelhető, tény, hogy késznek tűnő remek vértzetben és magabiztosan léptek prondra. És tették mindezt a szellemi-erkölcsi önállóságnak alapjában véve tiszteletreméltó demonstrálásával.

E sajátosságok különösen a csoport két önálló kötettel rendelkező tagjánál figyelhetők meg. Tamás Gáspár Miklós említett könyve valóban a meglepetés erejével hatott. A már felsorolt kvalitások mellett, a tartalomnak s a formának azt a benne érvényesülő egységét emelném ki, amely — széles klaviatúrán — eredeti gondolatok eredeti, s tegyük hozzá, a nemegyszer jelentkező erőltetett fordulatok ellenére gyakran csillogó stílusú, nyelvi leleményekben gazdag tolmácsolását biztosítja. Molnár Gusztáv tanulmánygyűjteménye stílusában kevesbé brillíroz, de egységesebb kompozíciót mutat, és következetes eszmei törekvést fejez ki. Jellemző, hogy mindkét válogatás címe az elmélet szükségességét hirdeti, s ezzel a fiatal szerzők vállalkozásának vezérmotívumához jutottunk.

A teória vonzásában

A két, szerény megfogalmazású cím a fiatalok ama szándékát exponálja, hogy egy korszerűsített fogalomrendszer kidolgozásával is valami újat hozzanak az elmélet, különösen pedig a társadalomelmélet terén. Rendkívül erős, s tegyük hozzá, radikális elméleti igény munkál bennük. E valóban sürgető társadalmi rendelkezés megfelelő program jelentkezését csak köszönteni, csak támogatni lehet. Ez a magatartás — többek között — azt is megköveteli, hogy az üdvözölt elméleti törekvés szemléleti-metodológiai alapjait közvetítő tételeket ugyancsak igényesen vizsgáljuk meg.

Mindenekelőtt a *Szövegek és körülmények* bevezetőjéhez kell visszakanyarodnunk. Bretter György nem csupán az adott társadalmi-kulturális elvárásokból vezeti le a fiatal gondolkodók csoportos jelentkezését, hanem tágabb összefüggésekben „századunk jellegzetességeit“ is tekintetbe veszi. E jellegzetességekhez tartozik — felfogásában — az az ellentmondás, amely egyrészt „a lét partikularitásának mély átélését lehetővé tevő társadalmi helyzet“, másrészt pedig az egyetemesség (világ-gazdasági, kommunikációbeli, ökológiai és demográfiai tényezőktől meghatározott) erősödő tudata között feszül. Bretter úgy látja, hogy az ebből az ellentmondásból fakadó problémák tanulmányozása eddig ismeretlen lehetőségeket nyit a filozófia számára. A mi körülményeink között pedig — szerinte — ezt a vizsgálódást ösztönző érzelmi indítékok is sarkallhatják.

A *szövegek előtt* szerzőjétől kitapintott antinómia valóban serkentő témának, illetve elméleti szempontból kedvező helyzeti energiának bizonyulhat. Az ellentmondás megfelelő tudatosítása megóvhatja a kutatót mind a kisszerű helyi problémákban való elmerüléstől, mind a partalan általánosságban történő felszívódástól. Századunk egyik fő jellegzetessége — véleményem szerint — éppen abban ragadható meg, hogy az emberiség sorsdöntő problémái tényleg csak planetáris összefogással, de mindig a sajátos, a partikuláris érdekek, törekvések, energiák figyelembe vételével és alkotó bekapcsolásával közelíthetők meg. Az emberiség egyetemes érdekei és céljai nem antagonizálhatók a népek, nemzetek és nemzetségek érdekeivel, céljaival. A világ mai képe mind az egyetemesség erősödését munkáló, mind a sajátos azonosságok tudatosodását elősegítő tendenciák érvényesülését mutatja. Azoknak, akik e tendenciák metszéspontjain kívánnak elméleti tevékenységet kifejteni, nincs, nem is lehet könnyű dolga. Hol az egyik, hol a másik „trend“ hatása alatt csak nehezen valósíthatják meg azt a dinamikus egyensúlyt, azt a szintézist, amely a megfelelő megoldást szavatolja.

A fiatal elméleti írók munkásságának különböző szakaszai és termékei e nehézségek nyomairól, az ellentmondásból származó dilemmák következményeiről árulkodnak.

Így, amennyire megértem — (akár egy képzeletbeli szellemi traumatológia felől) — elutasító magatartásukat mind a romantikus-mitomán történelemszemlélettel s az ennek megfelelő, a történelem kutatását és írását problémátlannak tekintő, naiv ismeretelmélettel szemben, olyannyira kétlem, hogy az eltérő társadalmi körülmények között elfogadott értékek átvételének kategorikus tagadása (az egész ide vonatkozó könyvtárnyi irodalom igényes számbavétele nélkül) elméleti vagy gyakorlati szempontból elfogadható lenne. Nem ez a tagadás növeli az elmélet esélyeit. Osztom és átérzem a viszolygást minden olyan társadalmi nézettől, amely — előítéletek, hamis tudatok hatása alatt — összemossa a különbségeket és elküldösi az ellentmondásokat eszmény és tényvalóság, szándék és megvalósulás között. Ez a szubjektív élmény azonban nem igazolja — főként az elméleti pretenciók síkján — a tényítéletek s az értékítéletek ugyancsak kategorikus ellentétezését. És mindezt annak ismeretében, hogy e weberi-popperi fogantatású antagonizálást már Gunnar Myrdal, C. Wright Mills, Jacques Monod és mások is feladták. E nevekre nem tekintélyérvként hivatkozom.

Ismételtem, nem vonom kétségbe, hogy mind a történelem, mind a szélesebb értelemben vett szociológia vonatkozásában szükséges (episztemológiailag is) a szigorú modern bírálati szempont érvényesítése, s ennek során — véleményem szerint — hasznosnak bizonyulhat a Rickert, Dilthey, Weber, Wittgenstein, Popper és mások felfogásához kapcsolódó tételek nem kevésbé szigorú kritikai újratatása is. Ez feltételezhetően racionális-korszerű vállalkozás lenne. Nem tartom viszont sem ésszerűnek, sem időszzerűnek, ha valamilyen kritikátlan „retro“-buzgalomban újraérvényeseknek nyilvánítanánk olyan nézeteket, amelyeknek végkövetkeztéseit például éppen a hagyományok átvételében valószínűleg maguk a felújítók sem vállalnák.

Talán nem alaptalan éppen ezért a feltevés (a remény?), hogy a meghirdetett önellenőrzés folyamán a történelmi-kulturális örökség kritikai átvétele nem mutatkozik majd teljesen megoldhatatlannak, s legalább az a nézet is elfogadtatik, hogy tényítéleteknek és értékítéleteknek (noha az értékpremisszákat akadályozhatják is a megismerést) nem muszáj feltétlenül antagonisztikusan egymáshoz viszonyulniuk.

Várakozásomat táplálja — többek között — az a tény, hogy a *Szövegek és körülmények* első kitűnő esszéje éppen a humanista Fábry Zoltán hitét és félelmét idézi fel. A szerző, Agoston Vilmos pedig úgy vallja magáénak a stózi hagyatékot, hogy az örökségből kiválasztott értékek nem sok tekintetben különböznek az e hagyatékban vele osztozó idősebbektől. Az említett feltevésben erősít meg továbbá a Molnár Gusztáv kötetén végighúzódo törekvés. Szerzőnk olyan elméleti építkezésre vállalkozik ugyanis, amely létfontosságú szükségletekből fakadóan s határozott gyakorlati finalitással, az adott társadalmi struktúrák elemzését nyújtán. E törekvéshöz illeszkedő feladat, a közép- és kelet-európai társadalmak elméleti modelljének megfogalmazása pedig letagadhatatlan értékpreferenciákról tanúskodik. Meggyőződésem, hogy e vállalkozásban munkáló értékpremissza nem fogja szerzőnket abban megakadályozni, hogy az elmélet küszöbét átlépje.

Az elmélet mint kulturális tett

Ha írásom elején a művelődésünk egészen belül elvégzendő elemzés szükségére utaltam, most, hogy a vizsgálódás vége felé közeledem, választ kell keresnem arra a kérdésre is: hogyan látják a fiatal elméletírók helyüket és szerepüket a romániai magyar kultúrában? A kérdés azért is megkerülhetetlen, mert szerzőink — imponáló módon — komolyan veszik magukat, s többen közülük, épp ennek a komolyságnak a jegyében, már szembenéztek e kérdéssel. Válaszaik épületek.

A *Szövegek és körülmények* bevezetőjében Bretter nem kerüli meg ezt, a csoportos jelentkezés megítélésénél csöppet sem mellékes szempontot. A *szövegek előtt* szerzője a fiatalok természetes óhajaként regisztrálja, hogy a sokoldalúság vonalán a filozófiával kívánják működésük közeget gazdagítani. Ez az óhaj, noha nem mindig bizonyult oly természetesnek (egyébként nemegyszer akadályokba is ütközött), a következetes megvalósítás nyomán értékes kulturális tette válhat. Ha a tudomány érvényesülésében művelődésünk, sőt e művelődésben kifejeződő közösség élet- és jövőképeének döntő ismérvét ismerhettük fel, akkor ez a kritérium (talán még fokozottabb mértékben) a valóban modern filozófiai, társadalomelméleti gondolkodásra is alkalmazható. Művelődésünk belső tagolódása és korszerűsödése nem csupán az egzakt tudományok térhódításában, hanem a mai világot s a mai embert értelmező bölcsélet megújításában haladhat előre. Az élet- és jövőképeség egyik megnyilvánulása és záloga pedig az a sokrétűség, az a változatosság, amely ezen a téren is pótolhatatlan serkentő tényező.

Kötetük, törekvéseik kulturális helyéről és hivatásáról a csíkszeredai találkozóan az a Molnár Gusztáv beszélt, akiben ez a problematika talán a legerősebben él. Molnár mindenekelőtt türelmet kért tényleges vagy virtuális olvasóiktól, s ezt azzal indokolta, hogy a szigorúan spekulatív eszmeifuttatásokra minden kultúrának távlatilag szüksége van. Az ilyenfajta gondolkodás haszna — szerinte — hosszabb távon igazolódhat be.

Nincs okunk e „kulturstratégiai“ érvelést visszautasítani. Sőt. Legfeljebb a stratégia alkalmazására figyelmeztetnék, a Molnártól igazán nem távol eső felelősség jegyében. Ha a nyelv valahol erkölcs, a szellem, amelynek az előbbi hordozója és kifejezője — még inkább az. A szellemerkölcs (szabadjon ezt a Fábry-ihletésű kifejezést használnom) alapnormája pedig éppen a felelősség. Lukács Györgytől tudjuk, mi történe, ha az elméletet a taktikához igazítanók. Amikor tehát a perspektivikus célkitűzések és törekvések közelebbi valósága érdekel, nem arra gondolok, hogy őket a rossz értelemben vett taktika aprópénzére váltsam. Az elmélet művelődésbeli funkcionalitását szeretném előtérbe helyezni, ami — többek között — a témák rangsorolását, a létfontosságú problémák kijelölését, s végül, de nem utolsósorban az elmélet megközelíthetőségét jelenti.

Tudom, az elméletnek megvannak a maga sajátos követelményei, amelyekről a színvonal feladása nélkül nem mondhat le. Tudom, az autentikus új értékek befogadása mindig nehézségekbe ütközött, illetve rendszerint erőfeszítést igényelt. Tekintetbe veszem még a körülmények hatalmát is, de mindezt egybetéve sem tartom a magas elméleti színvonalat s az érthetőséget elvileg összeegyeztethetetlennek. A filozófiatörténet nem egy bizonyító erejű példájára hivatkozhatnék, de most csak azt a szempontot emelem ki, hogy az elmélet bevitelére a mindennapi életbe az elméletirők részéről is kemény erőfeszítést feltételez. E tekintetben egyébként Rácz Győzővel értek egyet, aki a művészet berkeiben különbséget tett a megvalósíthatatlan „közérthetőség“ és ama követelmény között, hogy a műalkotás a maga logikáján belül váljék érthetővé. Nos, mutatis mutandis, ha ezt a szempontot a társadalomelméletre alkalmazzuk, úgy érzem, még mindig bőven marad, amit a fiataloktól számon kérhetünk.

Persze, a nemzedéki staféták esetében gyakran felmerül a kérdés, hogy azok, akik az újítók szerepében lépnek fel, tulajdonképpen kiket is képviselnek? Puszta önmagukat, vagy a mögöttük már meghúzódó, illetve a még csak potenciálisan létező jövő nemzedéket? Releváns volna meg tudni, hogyan viszonyul a „szövegek“-hez a szerzők kortársainak színe-java.

A Forrás-szerzők gyakorlatából egyébként tudott, hogy mire az induló költő első kötete napvilágot lát, s a kritika lereagálja, a szerző rendszerint már rég túljutott első nyomtatott könyvének színvonalán és problematikáján. (Tamás Gáspár Miklós-nál például határozott tendencia mutatkozik művelődésünk időszerű jelenségeinek igényes elemzésére, eddigi hangvételének a felelősség jegyében történő módosítására.)

Könnyen előfordulhat, hogy az én konkrét észrevételeim egy része is időközben tárgytalanná vált. Nem szabad ugyanis azt sem szem elől tévesztenünk, hogy az elemzett írások zöme kísérletnek, útkeresésnek minősíthető.

Ezt a kockázatot is vállalni kellett.